

Táncházmozgalom – Táncház és mozgalom

A magyar táncházmozgalom, ha nem is egyedülálló, de nagyon ritka jelenség a magyar társadalom történetében. Az a dinamika, ahogyan fejlődött, terebélyesedett, és az a tömeg, amelyet évtizedeken keresztül megmozgatott, mindenesetre párját ritkítja. Azok a lelkes fiatalok, akik 1972-ben elkezdték szervezni az első táncos összejövetelt, nem gondolták, nem is gondolhatták, hogy mozgalmat alapítanak. Mert nem is ezt tették, ők egy „bulit” szerveztek, amelynek voltak ugyan sajátosságai, de mozgalmi céljai egyáltalában nem voltak. Ők táncházat szerveztek, néptáncosoknak, zárt körű rendezvény keretében. Tegyük hozzá, ez a táncház még nem az a táncház, amelyet néhány évvel később láthatunk. A legfontosabb különbség az, hogy ez zárt körű, és a meghívottak rendelkeznek legalább egy olyan specialitással, amellyel a társadalom többsége nem rendelkezik, nevezetesen, hogy ismerik (legalább bizonyos szinten) a néptáncokat, és – legalábbis saját értékítéletük szerint – tudnak is táncolni. A később kibontakozó táncházmozgalomnak is köszönhető, hogy a tánctudásra vonatkozó túlzott magabiztosság egy idő után megkopott, és a táncval hivatásszerűen foglalkozók is belátták, van még mit tanulni a táncokról is és a tradicionális kultúráról is. Mindez azonban az első alkalommal még nem foglalkoztatta a vendégeket.

Az 1972. május 6-án megtartott első táncház¹ szervezői úgy döntöttek, hogy az erdélyi Szék táncagyományából merítenek, a széki táncrendre alapozták a rendezvényt. Erre jó okuk volt, mert a széki táncokat alaposan kutatták már,² és rendelkezésre állt Székről egy alapos antropológiai, néprajzi elemzés is Novák Ferenc révén,³ aki nem mellesleg ekkor az egyik szervező együttes, a Bihari vezetője volt. Ezt az első alkalmat újabbak követték, és ebben az időszakban merült fel az a dilemma, amelynek megoldása végül is a táncházmozgalom számára nyitotta meg az utat. Maradjanak zárt körűek a rendezvények, a táncházak, vagy nyissák ki a kapukat és engedjék be azo-

kat is, akik nem tartoznak egyik együtteshez sem, a szó legszorosabb értelmében amatőrök?⁴ Ennek a kérdésnek akkor komoly politikai vetületei is voltak, a kérdésre adott válaszok mögött ez is meghúzódott, de ezzel ebben a tanulmányban nem foglalkozunk. Azoknak, akik a nyitás mellett érveltek, ez újabb problémákat vetett fel: kik és milyen keretek között fogják tanítani a táncokat azoknak, akik nem rendelkeznek erre vonatkozó semmiféle előképzettséggel? A feladatot a Tímár Sándor vezette Bartók táncegyüttes tagjai vállalták magukra. Ez az „amatőrök” felé történő nyitás volt az egyik legfontosabb feltétele annak, hogy mozgalmá alakulhasson a kezdeményezés. Hogy ennek ekkora sikere lesz, akkor még nem lehetett tudni. Az említettekén kívül egyéb előfeltételekre is szüksége volt a mozgalomnak, sőt tulajdonképpen az első táncház létrejöttének is. Az egyik feltételcsoportot nevezhetjük intellektuális előfeltételnek is: a magas színvonalú

A széki táncházban, 1967, fotó: Korniss Péter

¹ Az első táncházat a Liszt Ferenc téri könyvklubban tartották. Ötletgazdák: Foltin Jolán és Lelkes Lajos. Résztvevők: a Bihari, a Bartók, az Építők, a Vadrózsák és a Vasas táncegyüttes tagjai.

² Lásd többek között LAJTHA László: *Széki gyűjtés*. Bp., Zeneműkiadó, 1954; MARTIN György: *Magyar tánc típusok és táncdialektusok*. Bp., Planétás, 1995. Ekkor már rendelkezésre állt Martin György 1969-es filmnyelve is.

³ NOVÁK Ferenc: *Szék táncjai és táncélete a 20. század első felében*. Szakdolgozat. Bp., ELTE BTK, 1965

⁴ HALMOS Béla: *A táncházmozgalomról = A betonon is kinő a fű*. *Tanulmányok a táncházmozgalomról*. Szerk. SÁNDOR Ildikó, Bp., Hagyományok Háza, 2006, 15. A nyitás mellett érvelők: Martin György, Tímár Sándor, a Bartók együttes és a Sebő együttes.

Novák Ferenc
az aprók táncát
filmezi Széken,
1967, fotó:
Korniss Péter

magyar népdal- és népzene kutatás, a tánc kutatás, amely kutatómunka tudományos műhelyekben folyt évtizedek óta, hatalmas anyagot felhalmozva és tudományos igényű rendszerezésnek is alávetve. Ez az anyag létezett, de nem jutott el a széles társadalmi rétegekhez, és sok esetben még a néptáncgyűttesekhez sem. A témával foglalkozó tudományos kutatók közül számosan a tánc házmozgalom támogatói lettek, és ismereteiket, tapasztalataikat a mozgalom rendelkezésére bocsátották.⁵

Mindez felbecsülhetetlen és egyben nélkülözhetetlen segítség volt. A kibontakozó mozgalom nemcsak a szűkebb értelemben vett tudósoktól, hanem az értelmiség egyéb rétegeitől is kapott támogatást. Az akkori kulturális elit nem egy tagja egyértelműen kiállt a mozgalom mellett, és nemcsak szimbolikus, hanem a szó szoros értelmében vett intellektuális támogatást is adott.⁶ Magának a mozgalmi jellegnek is voltak előképei, gondolunk itt elsősorban a Gyöngyösbokréta mozgalomra. A Gyöngyösbokréta mozgalom elsősorban hagyományörző csoportokra támaszkodott, a tánc házmozgalom viszont azok számára is nyitva állt, akik nem kötődtek sem néptáncgyűtteshez, sem hagyományörző csoporthoz. A két mozgalom között természetesen egyéb különbségek is

akadtak, amelyek közül nem is az a legfontosabb, hogy közben eltelt közel fél évszázad. Amit viszont meg kell említeni, az nem különbség, hanem egy különösen fontos probléma, amely mindkét mozgalom esetében felmerült: kik és hogyan szolgáltatják a tánc zenét. Talán érthető, hogy az 1970-es évek elején, Budapesten nincs olyan zenész, aki „eredeti” formájában tudná szolgáltatni a tánchoz illő zenét. Hogy mindez már a Gyöngyösbokréta idejében is problémát jelentett, meglepő lehet, pedig így volt. 1943-ban Kodály végigkíséri a központi bemutató előkészületeit.⁷ Már ő is szóvá tette, hogy a budapesti, de még a vidéki cigányzenekarok sem tudják a megfelelő kíséretet biztosítani.⁸ Az első tánc házakban erre Halmos Béla és Sebő Ferenc jelenti a megoldást. Rövid időn belül maga a mozgalom kényszeríti ki azoknak a zenészeknek és együtteseknek a megjelenését, akik és amelyek a mozgalom korai időszakában a kíséret problémájára megoldást jelentettek (Virágvölgyi Márta, Koltay Gergely, Muzsikás, Téka).

A mozgalom kialakulásához három nagyon fontos feltétel rendelkezésre állt: volt magas színvonalú tudományos háttér, voltak együttesek, illetve táncosok, akikkel meg lehetett oldani az oktatást, és voltak zenészek, akik szolgáltatni tudták a zenét, méghozzá abban a stílusban, ahogyan azt a tánc megkövetelte. A mozgalomhoz azonban kellenek lelkes követők – nevezzük őket mozgalmároknak –, akik miatt a tánc ház ki kellett nyitni, akik kikövetelték, hogy mindebből a jóból nekik is jusson. Az ő várakozásai, igényei, vágyaik vajon mik lehettek? Miért vonzódtak ennyire ellenállhatatlanul ahhoz, amit tánc háznak hívnak?

A tánc házmozgalomnak a kezdetektől a mai napig különös és ellentmondásos a kapcsolata a néptáncmozgalommal. Ez a kettő tudniillik nem ugyanaz. Számos ponton kapcsolódnak egymáshoz, sok tekintetben összefonódik a két mozgalom, de vannak jelentős különbségek is, amelyek fogalmi értelemben is demarkációs vonalat húznak a két mozgalom közé. Egyrészt megállapíthatjuk, hogy a tánc házi közönségnek igen jelentős része azok közül került ki, akik maguk egyébként együttesben is táncoltak, ha lehet így mondani, színpadi táncosok voltak. A mozgalom hajnalán, a 70-es évek közepén a hivatásos táncosok még távol tartották magukat a mozgalomtól, de az amatőr néptáncgyűttesek sok tagja lelkes tánc ház is lett. Nem állnak rendelkezésünkre pontos adatok – mert ilyen típusú felmérés sosem készült – arra vonatkozólag, hogy a tánc házak közönségének hány százaléka

⁵ Mások mellett Andrásfalvy Bertalan, Kallós Zoltán, Martin György, Pesovár Ferenc, Pesovár Ernő, Vargyas Lajos.

⁶ Mások mellett Csoóri Sándor, Czine Mihály, Nagy László, Korniss Péter, Kósa László, Szécsi Margit, Vitányi Iván.

⁷ *A Hagyomány Szava*, 1943, 9. sz.

⁸ KODÁLY Zoltán: *A cigányzenéről = Uő: Visszatekintés III. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*. Szerk. BÓNIS Ferenc, Bp., Zeneműkiadó, 1989, 96.

volt együttes tagja is. Személyes benyomások és tapasztalatok alapján mégis bátran állíthatjuk, hogy a táncházmozgalomnak mindig is jelentős részét adták azok a követők, akik „színpadi táncosok” is voltak, vagyis valamely együttesben aktív tagok maradtak amellett, hogy rendszeres tánczázlátogatókká váltak. Ez a típusú személyi összefonódás hatott a néptáncgyűtésekre, az előadásmódra és a koreográfiákra: a 70-es évek végétől látványosan átalakította (elsősorban) az amatőr néptáncgyűtések működését. Tegyük még ehhez hozzá, hogy a táncházmozgalom dinamikus erősödése növelte a néptáncgyűtések előadásai iránti érdeklődést, és a közönség soraiban egyre több lett az olyan, „értő” néző, aki számára a színpadi kép, maga az előadás már nem pusztán látványosság, hanem eszmei értékeket hordozó műalkotás lett vagy lehetett, amennyiben jól sikerült a koreográfia. A táncházmozgalomnak nagy számban voltak olyan követői, akik intézményesen nem kötődtek a néptáncmozgalomhoz. Az ő jelenlétük és érdeklődésük alakította a mozgalmat azzá, ami lett.

Mitől mozgalom a mozgalom?

A társadalmi mozgalmakat, különösen a XX. századiakat gyakran jellemzik úgy, hogy a benne részt vevő egyének kollektíve cselekszenek valakik vagy valami ellen. Tehát – e nézőpont szerint – a mozgalom definíciójához mindenképpen hozzátartoznak a kritikai, sőt az oppozíciós társadalmi státusz. Ebből az is következik, hogy meg kellene fogalmazni, pontosan mi ellen lép fel a mozgalom. A résztvevők az esetek többségében kollektíven vesznek részt a cselekvésekben. Ez a kollektív cselekvés feltételezi a nagyfokú együttműködést és az előzetes koordinációt, amely pedig a tagok közötti szoros és hatékony kommunikációs hálózatot. Ez lehet informális is, de mindenképpen hatékonyabban kell működnie, mint a környező társadalom mindennapi információs struktúráinak. Mindezek lehetővé teszik a közös identitástudat kialakulását és folyamatos jelenlétét. A mozgalom kohézióját erősíti, ha van ideológiája. Amennyiben az oppozíciós nézőpont mellett van alternatíva is, az már nevezhető ideológiának.

A táncházmozgalom a fentebbi szempontok nem mind-egyikének felel meg. Tegyük hozzá, nem is tekintette, és nem is tekint ma sem mindenki mozgalomnak a „táncházakat”. Az első reakciók a folklorizmus újabb megnyilvánulásának tekintették a táncházak működését. Ez több szempontból érthető reakció volt, csak nem volt igaz. A széki táncrend budapesti „honosítása” aligha felel meg annak, ami a folklorizmus definíciójához tartozik. Ebből a szempontból a székiek erénye – hogy tudniillik szinte teljes épségben megőrizték a tradicionális táncművelésüket – a kritikusok szerint hátránnyá válhatott, amikor ezt a kultúrát egyesek a modern nagyváros kereteibe próbálták illeszteni. De a folklorizmust vádként megfogalmazó

kritikusok ebben az esetben tévedtek, ugyanis sem a romantikus, hagyományos folklorizmus, sem a neofolklorizmus nem érhető tetten. Itt ugyanis senki semmit nem akart feldolgozni, továbbfejleszteni, emancipálni, avantgárd esztétikai keretek közé helyezni, itt egy az egyben a tradicionális kultúra egy részét, egy adott közösség táncművelését helyezték nagyvárosi térbe. Tegyük hozzá, hogy akik ezt megtették, azok számára is kétséges volt, hogy ez működni fog-e – de működött. Hogy a táncokat magukat, tértől és időtől függetlenül meg lehet tanulni, valószínűsíthető volt, ugyanakkor nem volt biztos, hogy mindezt elég sokan szeretnék megtanulni. A táncházak szervezőit ez ügyben kellemes meglepetés érte. Táncolni szerető és tudó közönség nélkül természetesen nincs táncház, de az a kétség, hogy nem lesznek elegenden az érdeklődők, hamar eloszlott. A budapesti táncházakba a táncokon kívül azonban érkezett más is: egy sajátos, a modern szokásokhoz képest eltérő viselkedéskultúra. Nemcsak a táncok voltak régiesek – tradicionálisak – hanem az azt megőrző közösség viszonya is a tánchoz és a táncos összejöveteléhez. A táncok elsajátítása, megtanulása, sőt a sajátos szórakozási forma sem hozott volna létre önmagában mozgalmat. Ehhez az kellett, hogy a táncokon kívül a tradicionális kultúra más dimenzióival is megismerkedjenek a „mozgalmárok”. Ez rövid időn belül meg is történik, a „táncházak” érdeklődése a táncokon kívül más jelenségekre is kiterjedt. Egyre szélesebb lett a horizont, egyre több mindent szerettek volna megismerni az általuk kedvelt táncokat megőrző közösségekről. A folklor egésze bekerül a látókörbe – ruhák, használati tárgyak stb. –, valamint olyan elemek is, mint a gasztronómia, a gazdálkodási szokások, a közösség egészét érintő magatartási normarendszerek, a hithez, egyházakhoz való viszony stb. Mielőtt ennek a folyamatnak az eseménytörténetére rátérnénk, fontos néhány fogalmat tisztázni.

Néptánc – könnyen és magától értetődő módon használjuk ezt a kifejezést. Megszoktuk, mindenki, aki használja vagy hallja, tudni véli, hogy mit takar, mit jelent. A táncházakban és az együttesekben is „néptáncolni”. De a néptánc mitől az, ami. Ez a valami a nép tánca lenne? Egyértelműen lehet azonosítani, hogy aki ezt táncolja, az a „nép”? Vagyis egy mindenkori társadalmi nagycsoport-hoz tartozik ez a tánc, és más társadalmi csoportok tagjai nem táncolják, netán nem is ismerik, vagy ha ismerik is, nem illik megmutatni ezt a tudást? A „néptánc”, miként a „néphagyomány” megjelölés is, utólagos találmány, nem azok írták le így a saját kultúrájukat, akiké volt, hanem azok, akik a tradicionális világot, benne a tradicionális kultúrát is új narratívába helyezték. A felvilágosodás modern gondolkodói, a „történelmet írók”, vagy szerencsésebb, ha azt mondjuk, konstruálók. A néptánc egy nagyobb egységnek, a tradicionális kultúrának a része. Sok

tekintetben osztja mindazokat a jellemzőket, amelyekkel a tradicionális világ egésze rendelkezett. Ezek egyike, hogy a tudás, a kultúra a hagyományon, az áthagyományozódáson alapult. Minden generáció fontosnak tartotta, hogy amit ő tud, azt tanulja meg a következő nemzedék is.

Nem egyértelmű a hagyomány és a néphagyomány fogalmainak egymáshoz való viszonya és a két kategória közötti demarkáció. Peter Burke⁹ klasszikusnak számító könyvében a hagyomány – a kulturális hagyomány – megkettőződésének történeti folyamatát írja le. Véleménye szerint a „nagyhagyomány” és a „kishagyomány” a reneszánsz és a kora újkori Európában válik el egymástól, hogy azután a romantika korában újra egymáshoz „csodálkozzon”. Az elmélet azonban magában foglalja azt is, hogy korábban – és ez a „korábban” több ezer év – a két „hagyomány” nem volt egymástól elválasztható. Ez az elválasztás az utókor analitikus szemléletéből adódóan és

Tánc tanítás a tánc háztalálkozón, a Budapest Sportcsarnokban, fotó: Korniss Péter

módszertani megfontolásokból következett be. Szociológiai értelemben nem köthető kettő vagy több „hagyomány” – kultúra – különböző társadalmi csoportokhoz. A tradicionális kultúra milyensége és specialitása elsősorban a mitológiai világerőtelmezési módhoz köthető, és ebben nem volt különbség a hagyományos társadalmakban. Egységes volt, függetlenül a szociális státusztól. A mi szempontunkból a hagyomány fogalma a fontos, a néphagyomány kategóriáját csak attól a történelmi pillanattól érdemes bevezetni, amikortól az „elit” kultúra elválik a „népi” kultúrától. De mit is értünk hagyományon? Valami olyasmit, amit össze lehet gyűjteni? Le lehet írni

könyvekben, hogy azután tanítani lehessen iskolákban gyermekeknek, vagy össze lehet hordani egy nagy házba, amit azután el lehet nevezni múzeumnak? A hagyomány nem ez, vagy legalábbis nem erre használták azok, akik nem is tudták, hogy a hagyományt „örzik”. A hagyomány arra való – vagy arra volt való –, hogy az embereknek a világban és a társadalomban való eligazodását segítse. Sajátos tudásforma, amely elsősorban arra szolgált, hogy az emberek cselekedeteit etikailag orientálja. A hagyomány a társadalomban folyamatosan és dinamikusan volt jelen. Az igaz, hogy a modern szemlélettől eltérő világerőtelmezési eljárás során alakult ki, de ennél is fontosabb, hogy a „felvilágosult”, modern tudáskészlettől sokban eltérő tartalmakat hordozott. Ez utóbbi, tehát a tudástartalmak eltérései kevéssé vitathatók, ellentétben azzal, hogy a két világerőtelmezési eljárás – a mitológiai és a felvilágosult modern (tudományos) – egymástól gyökeresen eltérő, vagy hogy egymásnak ellentétei.

A modern gondolkodás tudomány- és technológia-centrikus. Az ismeret- és tudásszerzés egyetlen legitim formájának a „tudományost” tekinti, kizárva abból a korábban elfogadott másik két megközelítésmódot, a művészetet és a vallást. A modern tudomány szemléletmódja és alapvető „módszertani eszköze” a pozitivizmus. A modern tudomány elsősorban a tapasztalati eljárásokra épít, vagyis empirikus. Igaz, hogy állításait matematikailag stilizált nyelven, szigorú logikai elvárásoknak megfelelően fogalmazza meg, de ettől még alapjában véve a tapasztalati úton szerzett ismeretekre alapoz. És ebben nem különbözik a mitológiai gondolkodástól. A mítoszokban megjelenített tudás is a tapasztalattól merített, azt gyűjtötte egybe és fogalmazta meg a mitológia nyelvén. A hagyomány ismerete azért volt nélkülözhetetlen, mert ezt a tudást lehetett és kellett aktualizálni az adott élethelyzetekben felmerülő problémákra. Kétségtelen, hogy a modern tudomány nem azonos a modernitásban élő hétköznapi ember mindennapi tudásával. Az viszont nagyon fontos, hogy az igazságkérdéseket tekintve a tudomány mondja, mondhatja ki a végső szót napjainkban. A különbség elsősorban az, hogy a mitológiai tudás a praxis – erkölcsi, gyakorlati – típusú cselekvésekhez ad útmutatást, a pozitívista modern gondolkodás pedig a technéhez, tehát a világ megváltoztatásához, sőt legyőzéséhez. A modern ember a természetet, a társadalmat és a világot általában uralni szeretné, maga alá gyűrni, és ha kell, ennek megfelelően átalakítani. A mitológikus gondolkodás ezzel szemben a természettel és a világmindenséggel való harmóniára törekszik, és ennek megfelelően erre ad meg-

⁹ BURKE, Peter: *A népi kultúra a kora újkori Európában*. Ford. BÉRCZES Tibor, Bp., Századvég, 1991

oldási kulcsokat. A kettő közötti különbség tehát nem az, hogy a modern tudomány racionálisan reflektált tapasztalati, a mitologikus pedig irracionális és a tapasztalattól független ismereteket halmoz fel. A tudományos és a mitológiai tudás egy oldalon áll, mégpedig a kinyilatkoztatott tudással szemben. Ez a tudás ugyanis nem az emberi tapasztalatból, hanem az isteni kinyilatkozásból ered, és elsősorban az emberi és a transzcendens tudás közötti demarkációt határozza meg. Azt a határt fogalmazza meg, amelyen az emberi tudás nem terjeszkedhet túl, legalábbis az Isten kegyelmi beavatkozása nélkül biztosan nem.

A tradicionális korok emberének „tudása” a hagyomány volt, és ez a mitologikus gondolkodáson alapult. Éppen ezért nincs értelme a „néphagyományról” beszélni, mindaddig, amíg meg nem jelenik a modern „felvilágosult” gondolkodás. Azt mondhatjuk, hogy a néphagyomány modern találmány, és annak megjelölésére szolgál, ami a modernitás korában kívül esik a pozitivista tudomány és a techné típusú cselekvés határain. Valami, ami azt írja le, ami zárványként itt felejtődött a régmúlt időkben. Lehet a tudományos megfigyelés tárgya, de nem lehet a tudományos vagy akár a modern hétköznapi gondolkodás módja, eljárása. Akkor marad számára a skanzen, vagy lehet pusztá díszlet a jeles napokhoz. A hagyomány része a kultúrának, és hordozza annak integratív elvét, a mitologikus gondolkodást, valamint az abból levezethető világtértelezési sémákat. És tegyük hozzá, a hagyománynak a modern korban is hasonló funkciót kéne betöltenie, nem is biztos, hogy esélytelen lenne erre, de ez mégsem így történik. „Néphagyományként”, mintegy stigmatizálva, arra van kárhóztatva, hogy megtűrjék. A néphagyomány a régiség, az elavultság konnotációját hordozza, hozzátevé, hogy a társadalom egy rétegéhez – a „néphez” – kötődik. A „nép” fogalma önmagában is igen bizonytalan, mind történeti, mind szociológiai értelemben nehezen definiálható. Mindenesetre valami olyat jelent, ami nem az „elit”. Nem az adott társadalom politikai, gazdasági, kulturális vezető rétegéhez tartozó, hanem azon kívül eső valami. Emberek, intézmények vagy éppen „kulturális jelenségek”. A tradicionális és a modern kultúra között azonban van egy fontosabb különbség is: a létezési és megnyilvánulási formájuk közötti. A tradicionális kultúra szubjektív kultúra, a modern pedig objektív. Ez a Tönniestől¹⁰ és Simmeltől¹¹ eredő meghatározás arra vonatkozik, hogy a tradicionális kultúra addig él, ameddig az emberek, akiknek ez a kultúrájuk, azt személyükben hordozzák. Tehát a nagypapa mesél az unokáknak, a hűtlenül elhagyott lány maga éneklé a keserűt, és mindenki feláll

táncolni, amikor megszólal a muzsika, nem pedig, mint a modern, objektív kultúra esetében, a nézőtérrel nézik, amint mások – a „profik” vagy a „színpadi táncosok” – énekelnek és táncolnak. Ebből a szempontból nem érdektelen elemezni azt a jelenséget, amikor a néptáncosok színpadon koreográfiát mutatnak be. A színpadi előadásforma az objektív kultúra része, de a táncosok személyükben hordozzák is ezt a kultúrát, vagyis potenciálisan a szubjektív kultúra részesei is lehetnének. Hogy azok legyenek, ahhoz jó néhány olyan feltételnek is teljesülnie kellene, amelyek hiányáról a modern társadalom működési struktúrái „gondoskodnak”. Ezt a sajátos dilemmát volt hivatva a táncművészet mozgalmi jellege feloldani.

A modern gondolkodás szemében a mitológiai tudás egyik legnagyobb hiányossága, hogy nem jövőorientált tudás-, illetve gondolkodásforma. A mítosz a múlt tudását azért alakítja, szervezi történeté, hogy a jelenben adjon bázist a cselekvésekre, a tettek. A mítosz a tapasztalat lecsapoló bölcsessége. Normákat ad, arra utal, hogy a kapott tudás már kipróbált, így birtokában vagyunk egy olyan tekintélynek, amely miatt érdemes mérlegelésünk során figyelembe vennünk. A hagyomány szerint a történelemben is megnyilatkozik, tehát ami hosszú ideig fennáll, az valószínűleg megegyezik az isteni és a természeti törvényekkel. A hagyomány azt hangsúlyozta, hogy az értelmes és helyes gondolkodás vagy cselekvés nem véletlen. A mitológiai gondolkodás a normákat minde nélkülözött nem eredményre – haszon, előny – orientált jellegükkel definiálja, imperatívuszai az utópikus jövő eredményeitől függetlenek. Ezzel szemben a felvilágosodás racionalitásfogalma lényegében feltételes és jövőorientált, imperatívuszai hipotetikusak, vagyis a cselekvés jövőbeli eredményeitől függenek. A normák viszont feltétel nélküli vagy feltételes, de nem jövőre orientált imperatívuszokat kínálnak. A normák reálisak abban az értelemben, hogy független és önálló motívumai lehetnek az emberi cselekvésnek. A normákat nem azért tarjuk be, mert az hasznos jelent számunkra, hanem azért, mert ez a szabály. Ha a szabályt megszegjük, az felborítja a világot – a mi világunk és a „világmindenség” – normális működési rendjét. A szabályos működéséből kiközlő világ helyreállítása olyan, kivételes képességeket igényel, amelyekkel az ember hétköznapi körülmények között nem rendelkezik.

Tehát a hagyomány és a néphagyomány közötti különbség elsősorban abból fakad, hogy mely gondolkodásforma felől közelítjük meg. Amennyiben a modern, felvilágosult nézőpontból vizsgáljuk, akkor érdekes mű-

¹⁰ TÖNNIES, Ferdinand: *Közösség és társadalom*. Ford. BERÉNYI Gábor, TATÁR György, Bp., Gondolat, 1983

¹¹ SIMMEL, Georg: *Der Begriff und die Tragödie der Kultur = Philosophie Kultur*, Leipzig, Kröner, 1919. Idézi FELKAI Gábor: *A német szociológia története a századfordulótól 1933-ig II. Bp., Századvég, 2007, 62–67.*

Martin György
Kalotaszeg
legjobb
táncosával,
Mundrucfal,
1972, fotó:
Korniss Péter

velődéstörténeti anyag, amelyet modern módszerekkel lehet és érdemes kutatni, mert különleges intellektuális élményt ad, de nem érvényes tudást közvetít. Amennyiben nézőpontunk mitologikus, az ismeret, a tudás, amelyet közvetít, érvényes és használható. A kétszáz, ötszáz vagy ezer évvel ezelőtt érvényes tudás csak attól, hogy a néphagyomány fogalma alá soroltuk, nem válik érvénytelenné, nem lesz halott tudás. A kérdés az, hogy az a tudás, amely irodalmi, művészeti alkotásokban, a táncokban vagy egyéb módon a „néphagyományban” ránk maradt, használható, érvényes tudást közvetít-e. Mindezek figyelembevételével a hagyomány normakövető cselekvés, amely egyúttal értelmes is. A hagyomány a múltat ismeretebbnek tekinti, mint a bizonytalan jövőt, és ennek folytán az emberi jellem (habitus) részévé válik, illetve válhat. A hagyomány olyan tudás, amelyet meg kell tanulni. A tanulás feltételezi a tekintélyt a tudás tartalma és a tudás átadója iránt. Az elsajátítás személyes kapcsolatot és kötődést eredményez.

A tánc része volt a tradicionális kultúrának és a hagyománynak. De nemcsak a tánc, hanem a folklór egésze is. A tánc ház a tradicionális kultúra paradigmájaként jelent meg a mozgalmárok számára. A tánc és a tánc kultúra egésze a hagyomány része, és mint ilyen, tiszteletet követel. Saját szabályrendszere miatt alakult olyanná, amilyen lett. Nemcsak a táncot, a motívumokat illető áthagyományozni, hanem azokat a normákat is, amelyek ezt a kultúrát strukturálták. Nem új figurákat kell kitalálni, hanem a régieket elsajátítani. Ez tanulást igényel, a tanulás erőfeszítést. Tisztelni kell nemcsak a táncot, hanem a „mestert” is, aki ezt a tudást átadja. Ebből a megszerzett tudásból a mozgalmár számára nem származik haszon. Nem azért járt a tánc házba vagy utazott el Erdély eldugott falvaiba, mert

ettől remélt volna magasabb fizetést vagy ettől várhatta karrierje felívelését. Azért tette mindezt, mert részese szeretett volna lenni e nagyon gazdag, de pusztulásra ítélt kultúrának. A tánc házások számára a tánc kultúra megismerésén keresztül nyílt ki egy ablak, amely a tradicionális kultúra egészére engedett betekintést, és sok esetben észrevétlenül egy sajátos, a modern gondolkodásmódtól eltérő világlátást, világtelmezési módot is megismertetett a mozgalmárokkal. Személyiségük része lett ez a fajta világlátás, életforma-alkító tényezővé vált. Azonban a mozgalmárok sem hagyhatták figyelmen kívül, hogy a modernitás körülményei között élnek, és egyvalami nagyon hiányzik mindabból, ami őket elvarázsolta, és az a valami éppen a közösség, amely eltette és mindig újratemtette ezt a kultúrát. Ez a közösség a tradicionális, ha úgy tetszik, a hagyományos közösség.

Hogy a modernitás körülményei között egyáltalán létezhet-e, működhethet-e közösség, meglehetősen régi, a társadalomtudományokban nagy múltra visszatekintő probléma. Az elméleti irodalomra talán a Tönnies-féle közösségfogalom tette a legnagyobb hatást.¹² Tönnies alapvető, világtörténelmi jelentőségű változásnak tekintette a modernizáció európai győzelmét. Különös figyelmet szentelt a témának, és részletesen elemezte a változásnak az erkölcsre, a mezőgazdaságra, a jogrendszerre, az iparra, a lakókörnyezetre gyakorolt hatását, és mindezt a kapitalizáció folyamataként írta le. Megfigyelései nyomán arra a következtetésre jutott, hogy a társadalom belső szervező elvei változnak meg, mégpedig radikális módon, tehát az új típusú társadalom nagyon sok elemében nemcsak tagadja a régit, hanem kifejezetten az ellentétét is állítja fel. Ez a nagyon erős állítás szerinte a közösség és társadalom, illetve a tradicionális versus modernitás ellentétében ragadható meg. A közösség fogalma a XIX. századi német társadalomfilozófiában is ismert fogalom volt, és ott is a társadalomtól való különbözőséget volt hivatva demonstrálni. De a közösséghez a célhoz kötöttség fogalmát rendelték, ellentétben a társadalommal, amely cél nélküli. Ez a jelentés nem Tönniesnél változik meg egy csapásra, hanem a romantika hatására, fokozatosan, és Tönniesnél „csak” összegződik. A közösség személyes kapcsolatok és „akaratok” viszonyrendszere, a társadalom viszont a célszerűségi struktúrák világa lesz. Vagyis a közösség már a „lényeg” – vagy mondhatjuk –, az értéket képviseli, a társadalom pedig a „cél”, vagyis a racionalitást. Ennek a jelentésváltozásnak a mélyén kétségkívül megbújik egy romantikus antikapitalista szemlélet, amelyet Tönnies többek között éppen Marxtól kölcsönözött. A modernitás körülményei között megváltozik a munkameg-

¹² TÖNNIES: *i. m.* (1983)

osztás és az emberi kooperáció történeti formája. Ennek a változásnak lenne elméleti lenyomata a közösség és a társadalom kategóriája. Ugyanakkor nemcsak történeti kategóriákkal állunk szemben, hanem eszmékkal is. Tönnies szerint – mint ahogyan mások szerint is – az európai modernizáció alapjaiban, de ami ennél fontosabb, valószínűsítően is megváltoztatja saját addigi működési struktúráját. Ez – nem csak Tönnies szerint – empirikusan is igazolható, sőt az is igazolható, hogy egy eddig még soha korábban nem létező működési elv lesz Európában az uralkodó. A tradicionálisnak több, egymástól többé-kevésbé jól elkülöníthető formáját lehetett azonosítani a történelemben, amelyeknek – a közöttük meglévő különbségek ellenére is – az alapvető működési logikája – vagyis a közösség- és a mitológikus világértelmezés – megegyezett. A modern kapitalizmus, a modernitás nem így működik.

A történelemben végbemenő valószínűsítően átalakulás elméleti következtetésekre is vezette, illetve kényszerítette a társadalomtudományokat. Ennek következménye lesz a két társadalmi szervező elv eszmei különbségeinek megragadása. A tradicionális társadalmak létének központi elve a közösség. A közösség nemcsak empirikusan megragadható szociológiai tény, hanem eszme is. Ennek az eszmének legfontosabb jellemzői – például az együttélés, amely minden körülmények között feltételezte a személyes jelenlétet, a barátság, amely segítségben, sőt önfeláldozásban is megnyilvánulhatott –, a kölcsönös igenlés mindennapi gyakorlatában nyilvánult meg. A közösség mint eszme is megfogalmazódik, egyúttal elvárásokat ad minden olyan csoportosulás, együttélési forma felé, amely tudatosan vagy nem tudatosan, de a közösség státuszára tart igényt. De ez nem jelenti, hogy az elvárások, illetve szempontok empirikus teljesítése automatikusan létrehozza vagy működteti a közösséget. Tönnies maga is és őt követve sokan több helyen is felhívják a figyelmet arra, hogy a hagyományok követése, a konvenciók betartása önmagában nem tesz egy együttélési formát közösséggé. Nem feltétlenül a régiesség, a múltban gyökerezettség az, ami közösséget generál. Gyakran éppen ellenkezőleg, a konvenciók követése látszólagossá válhat, és morálisan kiüresíti a hagyományt. Ezt manapság úgy mondanánk: az intézményesülés formálissá tesz, és megfojtja a hagyomány szerves létezését.¹³ Tönnies ezzel a kiüresedett világgal állítja szembe a közösség szervesen kialakult viszonyait. Megállapíthatjuk, hogy Tönniesnél a közösség nem kizárólag valami régit, bejáratottat, megszokottat, konvencionális jelent, hanem magától értetődő, szervesen működő „természeteset”. A közösség a megértésen, az egyetérté-

sen, nem pedig a mesterségesen létrehozott egyezségen alapul. Tönnies közösségfogalma eszmei értelemben nemcsak értékeket tartalmazott és őrzött meg, hanem maga is érték lett. A közösség és a közösségiség bizonyos értelemben eszmény lett a XX. századi elméletekben, de különösen az ideológiák világában. Ezért ahol hiányzott, ott rögtön felmerült az igény a pótlásra. Hozunk létre, teremtsünk közösséget, fogalmazódik meg a vágy, de mindez fából vaskarika. Nem lehet mesterséges közösséget létrehozni. Ez nem jelenti, hogy a modernitás körülményei között ne működhetne közösség, de annak természetesen kell vagy kéne lennie, amennyire csak a modern körülmények között lehetséges. Ez a „természetesség” lehetséges-e egyáltalában, és ha igen, miféle feltételeknek kellene megfelelni ahhoz, hogy az legyen?

A régi korok embere magától értetődő módon élte mindennapjait a kipróbált, megszokott, sokszor rutin-

Kallós Zoltán
kolozsvári
otthonában,
1972, fotó:
Korniss Péter

szerű cselekvések sorozatával, amelyet a szociológia Max Weber nyomán tradicionális cselekvésnek nevez.¹⁴ A modern táncházások azonban értékracionális cselekvést hajtanak végre, amikor a tradicionális kultúra és ezen belül is kitüntetetten a tánckultúra hagyományait követik. Ez

¹³ Szólnunk kellene a néptáncmozgalom, a táncházmozgalom és az úgynevezett intézményesülés bonyolult kapcsolatrendszeréről, de helyhiányában ez elmarad.

¹⁴ WEBER, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I.* Ford. ERDÉLYI Ágnes, Bp., Közgazdasági és Jogi, 1987, különösen 56–62.

reflektált cselekvés, amelyben az érték, a norma követése felülírja az esetleg hátrányos következményeket is. A modern ember világát meghatározó cselekvéstípus a célracionális cselekvés, amely során a következménynek mindig instrumentalizálnak kell lennie, érvényesülnie kell az önérdék-érvényesítő posztulátumnak, és a cél, eszköz, következmény relációban a hatékonyságnak. Ezeknek annak ellenére is érvényesülniük kell, ha az esetek nagy számában ehhez figyelmen kívül kell hagyniuk vagy felül kell írniuk a normákat és az értékeket. Mindez sokak számára zavaró, nehezen megélhető, alkalmazkodási kényszert szülő állapot a mindennapokban is. A tradicionális közösségeket integráló kollektív tudat visszaszorul, eltűnik, és ezzel együtt eltűnnek azok az értékek és normák, amelyek az emberi cselekvéseket koordinálták. Helyettük nem jelenik meg új, beáll az anómia állapota, a tartós érték- és normanélküliség.¹⁵ Ebből következően állandóan jelen van valamiféle menekülési vágy valami olyan életforma iránt, amely visszavezet a biztos értékek világába, a kiszámíthatóság és magától értetődés világába. Ez még akkor is vonzó lehetőség, ha csak korlátozott ideig tart és helyhez kötött. A tánc ház a mozgalmárok számára kiszakadást vagy, mondhatjuk így, menekülést jelentett a kiszámíthatatlannak és léleknyomorítóknak tűnő modern struktúrák közül. Zarándoklat, amely feltöltődést ad, megerősíti értékeiben, aki abban részt vesz, hogy könnyebb legyen elviselnie a hétköznapiakat. Ez a mindennapoktól való elszakadás egyúttal időbeli eltávolodást is jelentett. A tradicionális világ öröknek és megváltoztathatatlanak tűnő értékeivel való találkozást, akár csak egy zarándoklat során, a szent helyeken. Nem állítjuk, hogy a tánc házások mindegyike vagy akár csak többsége így reflektált volna arra, ami vele történik. Sokaknál ez nem tudatosult, de ahhoz, hogy igen rövid idő alatt a kezdeti próbálkozásokból mozgalmárrá lett a „tánc ház”, ez a mögöttes eszmeiség nélkülözhetetlen volt.

Hogy mozgalmárról beszélhessünk, mint fentebb láttuk, több szempontnak is meg kell felelni. A tánc házmozgalomban kétségtelenül jelen van a kollektív cselekvés, az együttlét és a közös tánc. Jelen van a kritikai attitűd is, még ha nem is radikális formában. A tánc házmozgalomban a modernitás bizonyos jelenségeivel szembeni fenntartások nem a teljes megsemmisítés vagy leváltás igényével lépnek fel, hanem a meglévő hiányok pótlásának lehetőségével. Nem a radikális oppozíció álláspontjáról indul a kritika, hanem a jobbítás lehetőségének felmutatásával próbál alternatívát építeni. Mindehhez egy komplex kultúra, a tradicionális kultúra értékei állnak rendelkezésére.

Nemcsak a tánc, nemcsak a folklór, hanem egy a modernhez képest más világerőtelmezési gondolkodásforma és a közösségiség valamilyen szintű újratemtésének igénye – és gyakorlata – áll rendelkezésre ajánlatként. A tánc házásoknak van és mindig is volt „mi tudatuk”, tánc házias identitásuk, ami a mozgalmárhoz kötötte őket. Teoretikusaik nem voltak, vagy inkább nem nyilvánítottak annak senkit, de ideológiájuk volt, ezt próbáltuk meg rekonstruálni.

A tánc ház látogatóinak a tradicionális tánc kultúrához való kötődése egyértelmű, de mozgalmárrá csak úgy válhatott a kezdeti lépések után, hogy az érdeklődők többsége a teljes tradicionális kultúra irányába is nyitott, a hagyomány éltetőjévé vált, és a modern világfelfogástól sokban eltérő, sajátos látásmódot és életformát is a sajátjává tette. Éppen ebből következik, hogy a mozgalmárok jövője is csak akkor biztosított, ha nem enged a modern világ számukra legveszélyesebb kihívásának, a tömegkultúra csábító erejének. Amennyiben ez nem sikerül, a tánc ház csak egy lesz a tömegkultúra kommersz kínálatából, egy alternatív szórakozási forma a fogyasztói világban vagy egy sajátos, de értéket nem hordozó szubkultúra. Ez a veszély nem lebecsülendő, mert érzékelhető, hogy a néptáncmozgalom periferiáján már megjelent az a gicsces előadásmód, amely magát – nem kevés öntudatról és magabiztosságról tanúságot téve – „új magyar stílusként” nevezi meg, időt sem hagyva arra, hogy a minősítést a közönség, mint közönség, a maga kollektív esztétikai mércéjén megmértesse. Mindez a folklorizmus sajátosan perverz értelmezésén alapul, amely a tradicionális tánc kultúra értékeit nem a magaskultúra emelkedettebb struktúrái közé próbálja integrálni, hanem a tömegkultúra mocsarába lehúzni. Nem Bartók és Kodály szellemiségét követik. Öncélú magamutogatás és látványos színpadképek vannak, ami nincs, az a gondolat és a mondanivaló. Ezek a jelenségek azért is figyelemre méltók, mert érzékelhető módon mindez a hivatalos kultúrpolitika támogatását is élvezzi. Tegyük hozzá: érthetetlen, hogy miért! A néptáncmozgalom feladata, hogy a demarkációs vonalat meghúzza: mi az, ami még a határon belül van, és mi az, ami kívül esik rajta. A tánc házmozgalom ezer szállal kötődik a néptáncmozgalomhoz, ezért nem érdektelen, hogy mi történik a „színpadi táncosok” világában. A mozgalmárok nagy előnye, hogy odafordulhatnak segítségért egy kész, koherens értékrendszerhez, amely számukra egyértelműen kijelöli, hol is van az a bizonyos határ. De ehhez végig kell járni újra és újra a szellemi, lelki zarándoklatot a tradicionális kultúra „szent” helyeihez.

¹⁵ DURKHEIM, Émile: *A társadalmi munkamegosztásról*. Ford. CSÁKÓ Mihály, Bp., Osiris, 2001; Uő: *Az öngyilkosság. Szociológiai tanulmány*. Ford. JÓZSA Péter, Bp., Osiris, 2003